

Мирослав Янакиев

СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ СОБСТВЕНИ ИМЕНА ОТ ГЛОТОМЕТРИЧЕСКО ГЛЕДИЩЕ*

Станало е традиция класът на съществителните собствени имена (*Nomina Propria*) да се приема мълчаливо за периферен обект на лингвистиката¹. Макар че в съзнанието на езиковеда интересът към тях е обособен със свое название — ономастика, макар че в рамките на ономастиката този интерес даже се детайлира още — говорят за топонимика, хидронимика, антропонимика и др., под тези названия обикновено разбират само етимологични изследвания на по-малки или по-големи части, но части от многообразието на съществителните собствени имена, характерни за даден език. Рядко се появяват лингвистически трудове, с които да се описва практически цялото многообразие даже на един подклас от класа *Nomina Propria*, „битуващи“ на територията, населявана от една нация. Такъв, рядък по качествата си сред редките, е „Речник на личните и фамилни имена у българите“ на Стефан Илчев (София, 1969). Цялостно описание на съществителните собствени имена от всички класове (антропоними, топоними и др.) навярно няма за никакъв език, въпреки че да се осъществи такова описание днес и теоретически, и практически едва ли е невъзможно.

В тълковните речници по правило съществителните собствени имена не се включват: няма ги в съществуващите тълковни речници на съвременния български книжовен език, няма да ги има и в бъдещия²; няма ги даже в най-големи тълковни речници като

---

* Статията излиза в сп. *Български език*, 1973, кн. 6, с. 508–512. Препечатана е с малки изменения и добавки в *Помагало по българска морфология. Имена*. Съст. Петър Пашов, София, 1978, с. 56–61. [= *Лингвистиката и езиковото обучение*. Съст. Т. Ангелова, София, 2007, с. 156–161.]

1 Понякога даже и не мълчаливо! Срв. **А. В. Суперанская**, *Общая теория имени собственного*, Москва, 1973, с. 82, където се сочи, че по мнение на лингвистите Брьондал, Йелмслев, Бойсенс, споделяно от Тогебю, собственото име е „най-малко лингвистичен елемент“.

2 Към речника на Н. Геров е прибавен списък на „Кръстни имена“, вместен на по-малко от 10 страници. Едва ли биха заели много повече страници и обикновените „чисти“ топоними като Пловдив, Струма, Витоша, а „чистите“ зооними като Шаро, Лишко, Сивка ще се съберат на една-две страници. Опасението, изразено в предговора към „Български тъл-

новия 17-томен академичен „Словарь современного русского литературного языка“ (1950–1965).

Но в тълковните речници съществителните собствени имена не се включват или се включват все пак оскъдно (без да са формулирани подборните критерии) по лесно видими причини — съставителите смятат, че собствените имена не подлежат на тълкуване. Трудно е да се разбере друго — защо и съставителите на някои от все по-често издаваните напоследък фреквентни (честотни) речници игнорират собствените имена при обработката на текстовете, което довежда до странности в описването на езиковата практика. Така в издадения през 1968 г. в Москва руски фреквентен речник³ никъде не се съобщава, че собствените имена са или пропускани при обработването на текстовете и използващият речника остава учуден от странната липса например на лексемата *Москва* в списъка на „най-употребителните думи в руската разговорна реч“ при наличието на нейните производни *московский* и *москвич* в него⁴.

Почти същото срещаме в „Частотный словарь современного русского литературного языка. 2500 наиболее употребительных слов“ (Таллин, 1963), съставен под ръководството на Э. А. Штейнфельдт⁵: *Москва* липсва, а *московский* фигурира с 59 регистрации, макар за предложните съчетания *в Москву* и *в Москве* да е отбелязано (с. 55–56), че са регистрирани съответно 32 и 51 път.

ковен речник с оглед към народните говори“ на Ст. Младенов и А. Т.-Балан, че „имена собствени, лични и местни и с техните прилагателни, биха надули, отежнили речника“ (т. I, с. 13), е неоснователно. Когато се касае за многотомен тълковен речник, какъвто е планираният от Института за български език на БАН нов речник на българския език, отказът да се включат собствените имена е резултат само от споменатата традиция мълчаливо да се пренебрегват те като лексикографски обект — в „Ръководство за съставяне на речник на българския език“ (София, 1966; автори З. Геннадиева, К. Ничева, С. Спасова, Кр. Чолакова) този отказ се декларира, без да се обосновава (с. 13).

3 2380 *наиболее употребительных слов русской разговорной речи*, ротапратно издание на катедрата по руски език в „Университет дружбы народов им. П. Лумумбы“

4 Даже в словашката разговорна реч (*dialógy*) при четири пъти по-малко обработени текстове (105 266 словоформи; речникът на Университета на дружбата между народите е извлечен от текстове с общ обем 400 хиляди думи) са регистрирани 6 появи на лексемата *Москва*. Вж. J. Mistrík, *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava, 1969. с. 403.

5 „Почти“, тъй като на с. 31 има не съвсем ясна бележка, от която може да се съди, че собствените имена са пренебрегнати („в подсчет не включены“), макар че са представени в изследваните текстове (общ обем — 400 хил. словоформи)... 12 789 пъти.

Не са отбелязани собствените имена и в наскоро излезлия фреквентен речник на белоруския език, но за това читателят поне е изрично предупреден (с. 8)⁶.

Пренебрежителното отношение на лексикографите, в това число и на авторите на фреквентни речници, към собствените имена заслужава специално внимание. Няма смисъл да се задоволим с призив към лингвистите да не подценяват собствените имена. Необходимо е да потърсим причините за това отношение, да го обясним.

Лексикографите се занимават най-често със съставяне на двуезични (преводни) речници. А при превеждане от един език на друг собствените имена се проявяват с една особеност, която действително прави безсмислено включването на огромното мнозинство от тях в двуезичния речник — повечето от тях в превода се оставят същите, каквито са в оригинала, т. е. не се превеждат, а само се преписват⁷.

Тази особеност според полския лингвист В. Манчак, краен ентузиаст на текстовата и количествената лингвистика, е същност (*istota*) на собствените имена⁸. Да се приеме такова схващане за същността на собствените имена в буквалния му смисъл е невъзможно, защото то предполага, че ще бъде в състояние да различава собствените имена от нарицателните човек, който владее поне два езика, но твърдението на Манчак е симптоматично. То дава обобщен израз на посочената преводаческа практика да не се превеждат собствените имена, практика, значението на която за теорията на собствените имена преди Манчак, изглежда, не е оценена по достойнство, поне ако се съди по цитираната книга на А. В. Суперанская, където такова определение не се сочи (работите на Манчак са, изглежда, убягнали от вниманието на Супе-

---

6 Н. С. Мажэйка, А. Я. Супрун, *Частотны слоўник беларускай мовы*. Мастацкая проза, Минск, 1976.

7 Когато се превежда текст, записан с латински букви без диакритични знакове, например френски, на език, записан също с латински букви, например английски или чешки, повечето собствени имена се преписват просто буква по буква. Усложнения се появяват при превод от език, който частично се записва с латински букви с диакритики, а при превод от език, записан с друга азбука (например кирилица), тези усложнения стават по-големи, но пак не превръщат, както е известно, преписването (наричано в такива случаи транслитерация или транскрипция) в превеждане.

8 W. Mańczak. *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970, s. 251

ранская). От прегледа на различните схващания за същността на собствените имена, направен в тази книга (с. 45–91), личи, че относно семантиката на собствените имена са изказвани крайно противоречиви мнения. Например за Е. Бойсенс собствените имена и местоименията са „субститути, сами по себе си нищо не обозначаващи“ (с. 74), а за Й. Курилович „съдържанието“ (т. е. значението) на собствени имена като Сервантес е „безкрайно богато“ (с. 82).

Не е трудно обаче да се установи, че и двете тези взаимно противоречиви количествени оценки на семантиката на собствените имена не влизат в противоречие с поведението на съставителите на двуезичните речници: ако семантиката на собствените имена е нулева (по Бойсенс), то всяко собствено име на един език отговаря на всяко собствено име на друг език⁹, следователно „по принцип“ може да бъде преведено с всяко от собствените имена на другия език и става практически невъзможно и теоретически безсмислено да се сочат всичките му възможни преводи; ако семантиката на едно собствено име е „безкрайно богата“, тя е „безкрайно специфична“, следователно „по принцип“ тя не може да има даже най-приблизителен превод на друг език¹⁰.

И мнението, че същността на собственото име е в неговата непреводимост на друг език, и схващането за „семантичната нулевост“, и схващането за „безкрайното богатство“ на семантиката на собственото име са екстремни прояви на начина, по който се осъзнава в съзнанието на лексикографа и въобще на лингвиста вероятностното (глотометрическото) „поведение“ на собствените имена в езиковата практика, разпределението, разсейването им из съобщенията (текстовете).

Теорията на информацията, науката, в рамките на която бяха разработени методи за количествено оценяване на семантиката, носена от частите на съобщението, предлага на лингвистите да приемат, че колкото по-често един езиков феномен се среща в

---

9 Естествено „нулевостта“ не трябва да се разбира „абсолютно“ — самата категоризация на един израз като собствено име е вече семантика, която можем да наречем „приспийност“ или „собственост“.

10 Очевидно и „безкрайно богатство“ не трябва да се разбира „абсолютно“ — касае се за хиперболичен синоним на „семантика, достатъчно богата, за да не може да се намери друг разумно голям израз, с който тя да бъде описана задоволително“.

езиковата практика, толкова по-малко е информацията, която той дава на реципиентите, толкова по-бедна е семантиката му.

Изразът „колкото по-често и т. н.“ тук не бива да се разбира като словна перифраза на математически строга зависимост (обратна пропорционалност) между честотите на феномените и богатството на тяхната семантика. Понятието „честота на езиковия феномен“ и (още повече) понятието „богатство на семантиката на езиковия феномен“ в съзнанието на лингвиста не са готови за експлицитно строга количествена трактовка. Едва ли можем да се съмняваме, че когато то „съзрее“ за такава трактовка, тя ще се окаже от типа на обратните пропорционалности между логаритми на числените стойности на измерваните феномени, от какъвто тип са отношенията между всички измервани досега величини във физиологията на усещанията.

Но казаното не означава, че на лингвистите са чужди глотометрическите особености на езиковите феномени. По-нататъшното изложение има за задача да покаже как характеристиките, давани от лингвистите на собствените имена, се определят от такъв детайл в глотометрическото поведение на собствените имена, който става забележим едва когато се вземат пред вид не само честотите им, но и характерът на вариациите на честотите им в езиковата практика.

Съзнанието на лингвиста „статистик“ е склонно да приписва на повтарящите се явления на първо място определена статистическа характеристика, която се изразява обикновено с единия от антонимите „често“ и „рядко“ и която е получила строга математическа форма в понятието „вероятност“. Тази характеристика, която лингвистът „статистик“ лесно извлича от интуицията си, т. е. от автоматично (подсъзнателно) работещите като акумулатори на количествена информация части на мозъка си, се оказва толкова научно плодотворна, че може да „главозамае“ учения¹¹.

---

11 Така е станало със споменатия полски езиковед Витолд Манчак, който в своите трудове (теоретически обобщени в цитираната по-горе книга) открива такива перспективи за лингвистите в използването на характеристиката „често-рядко“, че забравя за другите статистически характеристики на явленията и прави по този начин справедливо атакуеми своите позиции на ентузиаст „количественик“ в лингвистиката. Сrv. **М. Komarek**. *K jedne kritice de Saussura. Slovo a slovesnost*. 1972, s. 240–243.

Това „главозамаиване“ определя поведението и на всички, които стигат до таблици с честотите на интересуващите ги езикови явления в някакъв определен текстов масив (такива са много „броещи“ литературоведи), както и на лингвистите, които, без да броят, се опират на количествената си интуиция (такива са посочените от Суперанская лингвисти, които натоварват собствените имена с „безкрайно голямо“ значение или, обратно, съвсем го изпразват от семантика).

Съставителите на честотни речници отдавна съзнават, че простите честоти не са достатъчни, когато трябва да се характеризира статистическото поведение на лексемите или словоформите. Предлагани са различни начини за по-сложни оценки на това поведение¹².

Но „най-ярките факти“, изискващи за своето глотометрическо охарактеризиране нещо повече от честотите си, собствените имена, все още остават в сянка. В неотдавна публикувана студия Р. Мутафчиев¹³ прави опит да вземе пред вид разслояването на лексиката по признака „характер на разсейването на репрезентантите на лексемата в текста“, но собствените имена са убягнали и от неговия поглед, въпреки че те биха били „най-ефектните“ лексеми от типа, наричан от него с предложения от П. Гиро не много сполучлив термин „тематични съществителни“.

Р. Мутафчиев предлага за вярно забелязаната глотометрическа особеност на „тематичните съществителни“ да се разсейват „неравномерно“ из текста неудобна от статистическо гледище мярка — коефициента на вариацията (V_o), които отразява не само отношението на средното квадратично отклонение към средната честота на лексемата в текста, но и към големината на текстовата проба (у Р. Мутафчиев 20 000 текстови думи). Непременно ще се окаже на някакъв етап от изчерпването на класа „тематични лексеми“ при описването му, че някои явно „тематични“ лексеми ще бъдат достатъчно равномерно разсеяни из някакъв цял текст и коефициентът на вариацията ще престане да бъде показател на „тематичността“ им.

---

12 Вж. за тях у J. Mistrík, цит. съч., с. 39–43.

13 Р. Мутафчиев. Структура на лексиката и български художествен и публицистичен текст (статистически наблюдения). *Известия на Института за български език при БАН*, кн. XXI (1972), с. 3–71.

За да не звучи това мрачно предсказание голословно, ще приведа за пример „поведението“ на името (прякора) на главния герой на повестта „Селкор“ от Г. Караславов.

В 20-килолексна извадка (равна на извадките, които използва Р. Мутафчиев), която впрочем обхваща почти цялата творба (89 % от текста ѝ), *Казака* е регистриран 248 пъти. В двайсетте килолекси (килолекса = проба от 1000 текстови думи) средната честота на регистрациите следователно е $\bar{X}_{1000} = 12,4$ при средно квадратично отклонение $\sigma = 3,42$, т. е. коефициентът на вариацията е $V_{\sigma} = 3,42 \cdot 100/12,4 = 28 \%$. По определението на Р. Мутафчиев *Казака* е такава „нетематична лексема“, каквато е в „Селкор“ и предлогът в например (също с 248 регистрации в извадката, $X_{1000} = 12,4$, $\sigma = 4,16$, откъдето $V_{\sigma} = 34 \%$).

От факта, че коефициентът на вариацията „не работи“ винаги като показател на особеното в глотометрията на „тематичните лексеми“, и по-специално на собствените имена, не следва, че забелязаната от Р. Мутафчиев „неравномерност“ в разсейването на тематичните лексеми и на собствените имена в езиковата практика не представлява съществен техен признак. Следва само, че още не е намерена подходяща количествена оценка на този признак.

Именно тази неравномерност на разсейването е, която кара лингвисти като Брьондал, Бойсенс и др. да предположат, че собственото име няма семантика. В „Селкор“ *Казака* се появява с честота, голяма колкото честотите на служебните, „граматическите“ думи, думи, чиято семантика мнозина също не съзират — толкова малко е информацията, носена от тях. Но потърсете *Казака* изобщо в съвременната българска езикова практика! От такъв „птичи полет“ *Казака* става лексема с почти нулева, нищожна честота, и следователно почва да изглежда от гледище на теорията на информацията носител на гигантско количество информация. Именно „от птичи полет“ *Казака* изглежда на лингвисти като Курилович „с безкрайно богато съдържание“¹⁴.

---

14 В 100 извадки от по 20 килолекси български текст собственото име (прякорът) *Казака* в глотометрическият архив на Софийския университет (без извадката от „Селкор“) е регистрирано 46 + 5 пъти (46 пъти в 20-килолексна извадка от „Своя земя“ на Ст. Ц. Даскалов, т. е. пак в глотометрическа „зона на концентрацията“, и 5 пъти в ученическо съчинение на тема „Селкор“). Двайсетте килолекси от „Своя земя“ дават съвсем надеждна представа за честотата на *Казака* в романа на Ст. Ц. Даскалов: $\bar{X}_{1000} = 2,3$ пъти

Навярно тази математическа статистика, която се занимава с изследване на интервалите между последователните появи на факти от определен тип в практиката (теория на редиците), ще помогне на лингвистите да получат по-добър числен израз за спецификата на собствените имена (като „тематични лексеми“ и като „особен вид тематични лексеми“), отколкото е коефициентът на вариацията, предложен като такъв израз от Р. Мутафчиев.

при $\sigma = 4,35$. По Мутафчиев V_{σ} сигнализира за „ярка тематичност“ — 180 %. В „Своя земя“ Казака не е главен герой!